

УДК 37.02 (091): 378.4 (477.81)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/91-2-5>

Сергій СИНІЦЬКИЙ,
orcid.org/0009-0008-0689-5200

аспірант

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) dia6123.ssynytskyi@dakkkim.edu.ua

ПОЛЬСЬКІ ПРОСВІТНИКИ В ОСТРОЗЬКІЙ АКАДЕМІЇ: ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ (XVI–XVII СТ.)

У статті досліджується роль польських просвітників у становленні Острозької академії як першого осередку вищої освіти на українських землях у другій половині XVI – на початку XVII століття. Заснована у контексті глибоких соціокультурних трансформацій, Острозька академія постала як відповідь на виклики часу – зростання католицького впливу, релігійні утиски та потребу у збереженні православної ідентичності. Академія виникла в добу активних міжкультурних контактів, коли українські землі входили до складу Речі Посполитої, що зумовило тісну взаємодію українських і польських інтелектуальних середовищ. Особливу увагу приділено впливу польської освітньої традиції, сформованої під впливом ренесансного гуманізму та реформаторських рухів, на формування академічних програм, викладацьких підходів, мовної політики закладу й організацію навчального процесу загалом. Проаналізовано, яким чином польські вчені-гуманісти – як безпосередні учасники освітнього процесу, так і опосередковано, через власні праці, концепти, переклади – сприяли впровадженню елементів західноєвропейської освітньої моделі, зокрема структури тривіуму і квадрівіуму, в православне академічне середовище. Окреслено роль польських інтелектуалів у поширенні гуманітарних дисциплін (логіки, риторики, філології, філософії), книгодрукуванні, розвитку багатомовності, формуванні культури інтелектуальної дискусії. Наголошено на тому, що взаємодія української та польської освітньо-культурної традиції сприяла становленню нового типу української еліти – гуманітарно освіченої, риторично підготовленої, відкритої до міжконфесійного й міжкультурного діалогу. Діяльність польських просвітників в Острозькій академії розглядається не лише як чинник модернізації освітнього простору, але й як каталізатор формування елементів національної самосвідомості в умовах релігійного та культурного тиску. Стаття має на меті висвітлити малодосліджені аспекти українсько-польського інтелектуального діалогу в академічному контексті, а також окреслити можливості подальших міждисциплінарних студій у цій царині.

Ключові слова: Острозька академія, польські просвітники, гуманізм, освіта, культура, Річ Посполита, XVI–XVII ст.

Serhii SYNYTSKYI,
orcid.org/0009-0008-0689-5200

PhD Candidate

National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts
(Kyiv, Ukraine) dia6123.ssynytskyi@dakkkim.edu.ua

POLISH ENLIGHTENERS AT THE OSTROH ACADEMY: INFLUENCE ON THE FORMATION OF THE EDUCATIONAL AND CULTURAL ENVIRONMENT IN UKRAINE (16TH–17TH CENTURIES)

The article explores the role of Polish Enlighteners in the formation of the Ostroh Academy as the first center of higher education on Ukrainian lands in the late 16th and early 17th centuries. Established amid profound sociocultural transformations, the Ostroh Academy emerged as a response to the challenges of its time—growing Catholic influence, religious oppression, and the urgent need to preserve Orthodox identity. The Academy was founded during an era of active intercultural communication, when Ukrainian territories were part of the Polish–Lithuanian Commonwealth, which led to intensive interaction between Ukrainian and Polish intellectual environments. Special attention is given to the influence of the Polish educational tradition, shaped by Renaissance humanism and Reformation ideas, on the development of academic programs, teaching approaches, language policy, and the overall organization of the educational process. The article analyzes how Polish humanist scholars—both as direct participants in academic life and indirectly, through their works, concepts, and translations—contributed to the introduction of elements of the Western European educational model, in particular the trivium and quadrivium structure, into the Orthodox academic environment. The role of Polish intellectuals in disseminating the humanities (logic, rhetoric, philology, philosophy), promoting printing culture, fostering multilingualism, and forming a tradition of intellectual debate is outlined. The article emphasizes that the interaction

between Ukrainian and Polish educational and cultural traditions led to the emergence of a new type of Ukrainian elite – humanistically educated, rhetorically trained, and open to interconfessional and intercultural dialogue. The activities of Polish Enlighteners at the Ostroh Academy are viewed not only as a factor in the modernization of the educational environment but also as a catalyst for the development of national self-awareness under conditions of religious and cultural pressure. The article aims to highlight underexplored aspects of Ukrainian–Polish intellectual dialogue within the academic context and outlines opportunities for further interdisciplinary research in this field.

Key words: Ostroh Academy, Polish Enlighteners, humanism, education, culture, Polish–Lithuanian Commonwealth, 16th–17th centuries.

Постановка проблеми. Друга половина XVI – перша половина XVII століття стали ключовим періодом в історії української освіти та культури, коли на тлі соціально-політичних і конфесійних змін постала нагальна потреба у створенні власної освітньої моделі, здатної конкурувати із західноєвропейськими системами навчання. В умовах перебування українських земель у складі Речі Посполитої українська еліта зіткнулася з необхідністю захисту своєї національної та релігійної ідентичності через освітній і культурний розвиток. У цьому контексті заснування Острозької академії як першого осередку православної вищої освіти на українських землях стало не лише педагогічним, а й ідеологічним актом.

Попри домінування католицької та уніатської освітньої парадигми в освітньому просторі Речі Посполитої, Острозька академія спиралася на гуманістичні принципи, які в значній мірі були запозичені з польської освітньої традиції. Польські просвітники, сформовані в середовищі ренесансного гуманізму та реформаційних впливів, мали великий вплив на загальноєвропейське бачення освіти й культури, і цей вплив відчутно проявився в освітньому устрої академії.

Водночас, в українській історіографії досі бракує комплексного дослідження впливу польських гуманістів на формування академічного середовища Острога, а також на процес трансформації української освітньої традиції в умовах польсько-українського культурного пограниччя. Сучасні наукові студії або зосереджуються на внутрішніх аспектах розвитку академії, або ж розглядають польський вплив як загальний історичний фон, без глибокого аналізу механізмів і наслідків цієї взаємодії.

Таким чином, постає проблема: як саме польські просвітники – як через особисту участь, так і через інтелектуальну спадщину – вплинули на становлення освітньо-культурного середовища Острозької академії, і якою мірою цей вплив сприяв формуванню української освіченої еліти та її інтеграції в ширший європейський інтелектуальний простір?

Аналіз останніх досліджень. Проблематика становлення Острозької академії, її ролі у формуванні української освіти, культури та національної

ідентичності є об'єктом наукового інтересу вже понад століття. У класичній українській історіографії значну увагу цьому питанню приділяли такі дослідники, як Іван Огієнко, Михайло Грушевський, Дмитро Чижевський, Микола Костомаров, Степан Єфремов. Зокрема, І. Огієнко розглядав Острозьку академію як bastion православної освіти, що протистояв католицькому та уніатському впливу (Огієнко, 1995). Д. Чижевський у свою чергу акцентував на філософських аспектах діяльності академії та її зв'язках із європейською інтелектуальною традицією (Чижевський, 2003).

Разом із тим, у більшості праць акцент робиться переважно на внутрішніх аспектах академії: її організації, структурі, педагогічних принципах та релігійній ролі. Водночас, питання впливу польських інтелектуалів і гуманістів на формування академічного середовища в Острозі висвітлюється фрагментарно або ж сприймається як фоновий контекст.

Микола Мушинка у своїх студіях розглядає польсько-українські культурні зв'язки в ширшому контексті, зокрема в площині книгодрукування, філології та полеміки, проте без системного аналізу освітніх моделей (Мушинка, 2019).

Деякі польські дослідники, зокрема Генрик Бариць і Ян Тазбір, у своїх працях порушували тему розвитку освіти в Речі Посполитій та ролі релігійної толерантності в поширенні гуманістичних цінностей (Barycz, 1956; Tazbir, 1973). Проте у їхньому баченні Україна часто розглядається як периферійний простір Речі Посполитої, що не дозволяє в повній мірі оцінити взаємозбагачення польсько-українських освітніх традицій.

Отже, в історіографії спостерігається певний розрив: з одного боку, наявні ґрунтовні дослідження самої Острозької академії та загальної історії гуманізму й освіти в Польщі, з іншого – відсутня комплексна робота, яка б синтезувала ці дві площини в контексті польсько-українського інтелектуального діалогу в межах діяльності академії. Ця прогалина й зумовлює потребу в дослідженні польського інтелектуального впливу на становлення Острозької академії як феномену перехідного типу – між православною східною традицією і ренесансною європейською освітньою парадигмою.

Мета статті – Метою даної статті є всебічне дослідження впливу польських просвітників на формування і розвиток Острозької академії як одного з головних осередків вищої освіти на українських землях у XVI–XVII століттях. В цій статті проаналізую, яким чином гуманістичні ідеї, що зародилися в середовищі польської інтелігенції та базувалися на засадах ренесансного світогляду, були адаптовані в академічному середовищі Острога. Увага приділяється виявленню особливостей проникнення польської освітньої традиції в програмні засади та навчальні курси академії, зокрема в сферах риторики, логіки, філософії, мовної політики та богослов'я.

У процесі дослідження робиться спроба охарактеризувати інтелектуальну взаємодію українських та польських освітніх діячів у межах спільного культурного простору Речі Посполитої та простежити, як ця взаємодія сприяла формуванню нової української освітньої моделі, що поєднувала традиції Сходу і Заходу. Крім того, мета статті полягає в тому, щоб висвітлити малодосліджений у сучасній історіографії аспект польсько-українського освітнього діалогу та окреслити його значення для формування національної еліти, здатної відповідати інтелектуальним викликам ранньомодерної доби. Через таке осмислення я прагну не лише заповнити наукову прогалину, а й надати нового змісту вивченню історії Острозької академії як унікального явища європейської освітньої культури.

Вклад основного матеріалу. Острозька академія, заснована 1576 року князем Василем-Костянтином Острозьким, стала унікальним явищем на теренах Центрально-Східної Європи. Її створення було реакцією української еліти на освітньо-релігійні виклики епохи: наступ католицизму, активізацію уніатських ініціатив та інтелектуальний тиск з боку західноєвропейських університетів, передусім єзуїтських колегій. На цьому тлі польські просвітники виступили важливими посередниками між українською традицією та західноєвропейськими освітніми моделями (Огієнко, 1995;).

Польська інтелектуальна еліта XVI століття була сформована під впливом ідей Ренесансу та Реформації. Польські гуманісти – Станіслав Ориховський, Симон Шимонович, Ян Кохановський, Якуб Горавський – виступали за модернізацію освіти, базовану на античних зразках, логіці, риториці та класичних мовах. Саме ці дисципліни стали основою навчального процесу в Острозькій академії. Польські професори та їхні праці, які часто циркулювали у вигляді рукописних копій або через переклади, суттєво вплинули на формування навчальних програм (Barusc, 1956).

Слід також відзначити, що польські інтелектуали активно впливали на світогляд православних українських магнатів, зокрема Василя-Костянтина Острозького, який був добре обізнаний із гуманістичною літературою та підтримував ідею інтелектуальної незалежності православного світу (Огієнко, 1995). Тому в Острозькій академії поєднувались латинська, грецька і церковнослов'янська традиції – саме в такому культурному симбіозі проявлявся вплив польських просвітників, які мали досвід співіснування кількох конфесій і культур (Tazbir, 1973).

Іншим проявом польського впливу було укорінення латинської мови як мови наукового дискурсу поряд із грецькою та старослов'янською. Острозькі вчені, зокрема Герасим Смотрицький, були не лише філологами, а й перекладачами та полемістами, які використовували польські джерела у своїй аргументації (Чижевський, 2003; Мушинка, 2019).

Особливо важливим був внесок польських інтелектуалів у сферу риторики та логіки. Праці Яна Левінського, Мартіна Сміглецького та інших широко використовувались в шкільній практиці, а окремі з них були навіть адаптовані в межах православної традиції. Ці твори формували критичне мислення та навички полеміки, які були необхідними в умовах активного релігійного протистояння того часу (Barusc, 1956).

Варто також згадати внесок у розвиток книгодрукування. Польські друкарі та редактори, які співпрацювали з Іваном Федоровим та академічним середовищем, сприяли утвердженню української друкованої традиції. Прикладом цього є видання Острозької Біблії (1581), яке стало результатом спільних зусиль православних і польських інтелектуалів-гуманістів (Острозька Біблія, 2006).

Усе це дозволяє говорити про формування в Острозі модерного освітньо-культурного середовища, яке поєднувало в собі традиційні християнські цінності зі світською гуманістичною освітньою моделлю, запозиченою у значній мірі від польських мислителів (Оглоблин, 1954; Костомаров, 2001).

Висновок. У другій половині XVI – на початку XVII століття Острозька академія стала не лише освітнім, а й культурно-інтелектуальним центром українських земель, який відіграв важливу роль у збереженні православної ідентичності в умовах релігійного та культурного тиску Речі Посполитої. У цьому процесі значний вплив мали польські просвітники, які були носіями гуманістичних цінностей, сформованих у добу Відродження, та виступали провідниками європейських освітніх практик.

Діяльність польських інтелектуалів позначалася не лише на програмному забезпеченні академії, а й на її структурній побудові, мовній політиці, філософському й теологічному дискурсі. Вони сприяли запровадженню латинської мови в науковий обіг, формуванню раціонального мислення на основі логіки й риторики, впровадженню класичної системи навчання (*trivium – quadrivium*), яка на той час була ознакою високого освітнього рівня в Європі.

Також не можна применшувати роль польських культурних діячів у становленні книговидавничої справи на українських землях. Через безпосередню або опосередковану участь вони сприяли розгортанню книгодрукування, розвитку бібліотек, поширенню античної спадщини в перекладах і адаптаціях, що стимулювало формування української ерудиції нового типу – просвітницької, поліконфесійної, багатомовної.

Співпраця з польськими вченими сприяла відкритості української інтелектуальної традиції до діалогу, толерантності, міжкультурного обміну. Острозька академія, завдяки цьому, стала не лише оплотом православної освіти, а й платформою інтеграції української гуманітарної думки до ширшого європейського контексту. Польські просвітники, виступаючи партнерами і джерелом натхнення для українських діячів, значно посилили модернізаційний потенціал академії. У підсумку, польський гуманізм, трансформований у специфічному українському освітньому середовищі, не лише не суперечив православній традиції, а навпаки – сприяв її оновленню, адаптації до нових викликів і розвитку у межах загальноєвропейської культури знання. Досвід польсько-українського інтелектуального співіснування в межах Острозької академії залишається актуальним і нині як приклад конструктивного діалогу та взаємного збагачення культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Огієнко І. Ідея Острозької академії та її значення: Українська видавнича спілка, 1995. 120 с.
2. Костомаров М. І. Книга буття українського народу. 2001. 98 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kostomarov/Knyha_buttia_ukrainskoho_narodu (дата звернення: 12.05.2025).
3. Чижевський Д. Історія української літератури: від початків до доби реалізму. Основи, 2003. 472 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/> (дата звернення: 13.05.2025).
4. Оглоблин О. Нарис історії України. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1954. 312 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001195> (дата звернення: 13.05.2025).
5. Мушинка М. Польсько-українські культурні зв'язки в добу Ренесансу: Східноєвропейський історичний вісник. – 2019. № 12. С. 114–119. DOI: 10.24919/2519-058x.12.169071 (дата звернення: 18.05.2025).
6. Острозька Біблія 1581 року: факсимільне видання. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2006. 1300 с.
7. Tazbir J. Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI–XVII w. Warszawa: Czytelnik, 1973. 320 s. URL: <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/51040/panstwo-bez-stosow-szkice-z-dziejow-tolerancji-w-polsce-xvi-i-xvii-w> (дата звернення: 16.05.2025).
8. Barycz H. Z dziejów kultury i oświaty XVI i XVII wieku. Wrocław: Ossolineum, 1956. 410 s. URL: <https://tezeusz.pl/barycz-henryk-red-studia-z-dziejow-kultury-polskiej-1949-r-barycz-henryk-red-986910> (дата звернення: 16.05.2025).

REFERENCES

1. Ohienko I. (1995). *Ideia Ostrozkoj akademii ta yji znachennia* [The Idea of the Ostroh Academy and Its Significance]. Ukrainska vydavnycha spilka. 120 s. [in Ukrainian].
2. Kostomarov M. I. (2001). *Knyha buttia ukrainskoho narodu* [The Book of the Genesis of the Ukrainian People]. 98 s. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kostomarov/Knyha_buttia_ukrainskoho_narodu (accessed: 12.05.2025). [in Ukrainian].
3. Chyzhevskiy D. (2003). *Istoriia ukrainskoi literatury: vid pochatkiv do doby realizmu* [History of Ukrainian Literature: From the Beginnings to the Realist Era]. Osnovy. 472 s. URL: <https://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/3704-chizhevskiy-d-istoriya-ukrayinskoyi-literaturi/> (accessed: 13.05.2025). [in Ukrainian].
4. Ohloblyn O. (1954). *Narys istorii Ukrainy* [An Outline of the History of Ukraine]. Niu-York: Ukrainska Vilna Akademiia Nauk. 312 s. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001195> (accessed: 13.05.2025). [in Ukrainian].
5. Mushynka M. (2019). *Polsko-ukrainski kulturni zviazky v dobu Renesansu* [Polish-Ukrainian Cultural Relations in the Renaissance Period]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, No. 12, pp. 114–119. DOI: 10.24919/2519-058x.12.169071 (accessed: 18.05.2025). [in Ukrainian].
6. Ostrozka Bibliia 1581 roku: faksymilne vydannia [The Ostroh Bible of 1581: Facsimile Edition]. (2006). Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademii». 1300 s. [in Ukrainian].
7. Tazbir J. (1973). *Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI–XVII w.* [A State Without Stakes: Sketches from the History of Tolerance in Poland in the 16th–17th Centuries]. Warszawa: Czytelnik. 320 s. URL: <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/51040/panstwo-bez-stosow-szkice-z-dziejow-tolerancji-w-polsce-xvi-i-xvii-w> (accessed: 16.05.2025). [in Polish].
8. Barycz H. (1956). *Z dziejów kultury i oświaty XVI i XVII wieku* [From the History of Culture and Education in the 16th and 17th Centuries]. Wrocław: Ossolineum. 410 s. URL: <https://tezeusz.pl/barycz-henryk-red-studia-z-dziejow-kultury-polskiej-1949-r-barycz-henryk-red-986910> (accessed: 16.05.2025). [in Polish].

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025

Дата публікації: 24.11.2025